

tasavvur

tekirdag ilahiyat dergisi | tekirdag theology journal

e-ISSN: 2619-9130

tasavvur, Aralık/December 2022, c. 8, s. 2: 1155-1188

**Osmanlı Şeyhülislamlarının Siâye (Jurnalcilik) Konusundaki Fetvaları ve Hanefî
Doktrinine Katkıları**

Fatwās of Ottoman Shaykh al-Islams on Si'āya (Delation) and Their
Contribution to Hanafî Doctrine

Burak ERGİN

Doktora Öğrencisi İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku ABD,
PhD Student İstanbul University Faculty of Theology, Department of Islamic Law
burakergin068@gmail.com

ORCID: 0000-0001-8860-6741

DOI: 10.47424/tasavvur.1173428

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 10 Eylül / September 2022

Kabul Tarihi / Date Accepted: 27 Ekim / October 2022

Yayın Tarihi / Date Published: 31 Aralık / December 2022

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December

Atıf / Citation: Ergin, Burak. "Osmanlı Şeyhülislamlarının Siâye (Jurnalcilik) Konusundaki Fetvaları ve Hanefî Doktrinine Katkıları". *Tasavvur - Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 8 / 2 (Aralık 2022): 1155-1188. <https://doi.org/10.47424/tasavvur.1173428>

İntihal: Bu makale, ithenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by ithenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/tasavvur> | <mailto:ilahiyatdergi@nku.edu.tr>

Copyright © Published by Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
İlahiyat Fakültesi / Tekirdag Namık Kemal University, Faculty of
Theology, Tekirdag, 59100 Turkey.

CC BY-NC 4.0

Öz

Hanefî mezhebinde pek çok mesele tahriç yöntemi kullanılarak hükme bağlanmıştır. Tahriç yöntemiyle hükmü belirlenen meselelerden birisi de siâye konusudur. Siâye, kişinin zalim bir idareciye ya da devlet görevlisine başka birini haksız yere şikâyet ederek malî veya bedenî bir zarara sebebiyet vermesidir. Mezheb içerisinde, farklı asıllara ve fer'î meselelere mukayeseyle tahriç yöntemi kullanılarak belirlenen siâye meselesi hakkında, zaman içerisinde gelişen zengin bir malzeme ortaya çıkmıştır. Osmanlı dönemine geldiğinde siâyeye alakalı tartışmaların ve fetvaların arttığı görülmektedir. Siâye meselesi özellikle borçlar hukuku ve ceza hukuku ile yargılama usulü gibi fikhin birçok alanını ilgilendiren konu başlıkları altında ele alınmıştır. Şeyhülislamlar, jurnalcinin sorumlu olacağına dair müteahhir âlimler tarafından benimsenen görüşü kendisine mukayese edilecek bir asıl haline getirmişler ve bundan hareketle birçok yeni meseleyi cevaplayarak fetvalar vermişlerdir. Bu çalışmada, zikredilen konular göz önünde bulundurularak tazmin sorumluluğu bağlamında Şeyhülislâmların ve Arap topraklarında yaşayan Hanefî âlimlerinin siâyeye ilgili meselelere yaptığı katkı ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tazmin sorumluluğu, Doğrudan ve dolaylı itlâf, Siâye, Osmanlı şeyhülislamları.

Abstract

Many issues in the Hanafî Madhhab are solved with *the method of takhrîj*. One of these issues is the subject of si'âya. Si'âya is that a person causes financial and bodily harm to other person by unfairly complaining to a cruel authority. A rich material has emerged overtime on the issue of siâyah, which was determined by using the method of takhrîj by comparing different usûl and furu issues within the madhhab. In the Ottoman period, it is observed that the discussions and fatwâs related to delation [si'âya] have increased. The subject of si'âya has been handled under the topics that concern many areas of fiqh, especially the law of obligations, criminal law and trial procedure. The Shaykh al-Islams made the view which muta'akhhir ulama adopted about the compensation responsibility of delation, as a main principle used in analogy (*qiyas*) to solve problems in fatwas. Based on the principle, Shaykh al-Islams gave fatwâs about new issues regarding delation. In this study,

considering the mentioned issues, the contribution of Shaykh al-Islams and Hanafî scholars living in Arab lands to the issues related to si'āya will be revealed in the context of compensation responsibility.

Keywords: Compensation responsibility, Direct and indirect destruction, Delation (si'āya), Ottoman Shaykh al-Islams.

Giriş*

Başkasını şikâyet etmek suretiyle zarara sebebiyet vermek anlamına gelen siâye meselesi, mezheb imamının ve öğrencilerinin doğrudan değindikleri bir konu değildir. Bu konu sonraki Hanefîlerin, mezhebin içerisindeki farklı asıl ve fer'î meselelere kıyas ederek tahriç usulüyle tespit etmeye çalıştıkları bir meseledir. Nitekim aşağıda detaylarıyla görüleceği üzere kimi Hanefîler siâye meselesini mezhebin tazmin sorumluluğuyla ilgili genel yaklaşımını yansıtan zâhirî r-rivâyeye mukayese ederek tespit etmeye çalışırken bir kısmı kendisine emanet bırakılan kişinin hırsıza malın yerini göstermesine, bazıları da kafesin kapısını açarak kuşların uçmasına sebep olan kişiye kıyas ederek konunun hükmünü belirlemeye çalışmıştır.

Siâye meselesini önemli hale getiren sebep, insanların haksız yere yapılan şikâyetler sonucu özellikle malî açıdan ciddi zararlara uğramaları, dolayısıyla kamu düzeninin bozulmasıdır. Nitekim siâye meselesini inceleyen Hanefî metinlerine bakıldığında bunun açık bir şekilde beyan edildiği görülür. Bunun uygulama boyutunu yansıtan fetva eserleri ile meselenin usul açısından teorik veçhesini temellendirmeye çalışan metinler, meselenin topluma yansıyan yönünü vurgular. Bu metinlerde, insanları şikâyet ederek fesad ve bozgunculuk çıkaran kişilerin çoğaldığı ifade edilerek meseleyle ilgili verilen hükümler gerekçelendirilir.¹

Hanefîlerin tazmin sorumluluğu anlayışına aykırı bir şekilde hükmü verilen siâye meselesi, zaman içerisinde ortaya çıkan birçok yeni problem ve

* Bu makaleyi okuyarak katkıda bulunan Dr. Kamil YELEK'e, Dr. İmam Rabbani ÇELİK'e ve Tolga ÇETİNKAYA'ya müteşekkirim.

¹ Muhammed Emin el-Maruf bi-Emîr Pâdişah Hüseyinî el-Buhârî el-Mekkî, *Teyşîrû't-Tahrîr* (Kahire: Dâru's-Selâm, 1435/2014), 2/1241; Hayruddîn b. Ahmed b. Ali el-Eyyûbî el-Uleymî el-Fârûkî er-Remlî, *el-Fetâva'l-Hayriyye* (Bulâk: Mısru'l-Mahmiyye, 1300), 152.

vakıâlar ile zenginleşerek literatürün önemli meselelerinden biri haline gelmiştir. Siâye konusu mezheb müntesibi fakihlerin tahric yoluyla belirlemeye çalıştıkları bir mesele olduğu için *Kudûrî*, *Hidâye*, *Muhtâr*, *Kenzü'd-dekâ'ik*, *Tebyînü'l-hakâ'ik* gibi mezhebin temel doktrinini ele alan eserlerde yer almıştır. Bu mesele ilk olarak doktrini temsil eden eserler yerine vakıât türü eserler olan Burhânuşşerîa'nın (ö. 570/1174?) *el-Muhtû'î*, Kâdîhan'ın (ö. 592/1196) *Fetâvâ'sı*, Sadrüşşehîd'in (ö. 536/1141) *Vâkı'ât'ı* gibi eserlerde işlenmiştir.² Siâye konusu *Kudûrî*, *el-Hidâye*, *el-Muhtâr*, *Kenzü'd-dekâ'ik*, *Tebyînü'l-hakâ'ik* gibi eserlerde yer almamakla birlikte mezhebin temel doktrin eserlerinden biri olarak kabul edilen ve "mütûn-i erbaa" ile "mütûn-i selâse" metinleri arasında zikredilen *Vikâyetü'r-rivâye fî mesâ'ili'l-Hidâye* adlı esere girmiş ve doktrin bir parçası haline gelerek gasp başlığı altında incelenmiştir.³ Aynı şekilde *el-Vikâye'* nin muhtasarı olan *en-Nukâye* adlı eserde de siâye konusu doktrin bir parçası olarak zikredilmeye devam etmiş ve bu iki eser üzerine şerh yazan müellifler tarafından da ele alınmıştır.⁴

Osmanlı dönemine gelindiğinde siâye meselesi Molla Hüsrev'in (ö. 885/1480) *Dürerü'l-hükkâm'*nda⁵ işlendiği gibi aynı şekilde kadılar tarafından önemli bir müracaat kaynağı olan Halebî'nin (ö. 956/1549) *Mülteka'l-ebhur*

² Kamil Yelek, *Gasp ve İtlaf Bağlamında Hanefî Sorumluluk Hukuku* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2021), 213; "Doğrudan İtlaf Hallerinde Failin Sorumluluğuna Dair Önemli Bir İstisna: Hanefî Mezhebinde Siâye Örneği", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 36/2 (Ekim 2020), 155-157.

³ Kamil Yelek İbn Nüceym'e kadar dört asırlık bir dönemde mezhebin temel metinleri arasında siâye meselesinin işlenmediği iddia eder. Ancak mezhebin temel metinlerinden biri olarak kabul edilen *el-Vikâye'* de bu mesele ele alınmıştır. Bk. Ubeydullâh b. Mes'ûd el-Mahbûbî Sadrüşşerîa, *Şerhu'l-Vikâye*, thk. Salah Muhammed Ebû'l-Hac (Müessesetü'l-Verrâk, 2006), 2/52-53; Yelek, "İtlaf Hallerinde Failin Sorumluluğuna Dair Önemli Bir İstisna: Hanefî Mezhebinde Siâye Örneği", 156,157.

⁴ Şemsüddîn Muhammed b. Hüsâmiddîn el-Horasânî el-Kuhistânî, *Şerhü Muhtasarü'l-Vikâye el-müsemma bi'n-Nukâye*. thk. Kebîru'd-din Ahmed (Dâru'l-İmâre: Matba Muzhir el-Acayib, 1274/1858), 461-462.

⁵ Kamil Yelek Molla Hüsrev'in bu eserinde siâye meselesinin incelenmediğini ifade eder. Yazar muhtemelen bunu gözden kaçırmış olmalıdır. Siâye konusunun mezkûr eserde ele alındığı yer için bk. Hüsrev Mehmed Efendi Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm fî şerhi Gureri'l-ahkâm*, (İstanbul: Fazilet Neşriyat, 2015), 2/269; Yelek, "İtlaf Hallerinde Failin Sorumluluğuna Dair Önemli Bir İstisna: Hanefî Mezhebinde Siâye Örneği" 156-157.

adlı eserinde de ele alınmıştır.⁶ Ayrıca Hanefî fıkıh edebiyatında tazminle ilgili konuları geniş bir şekilde ele alan Zenbillizâde Fudayl Çelebi'nin (ö. 991/1583) *ed-Damânât*'ı ile Gânim el-Bağdâdî'nin (ö. 1032/1623) *Mecma'u'd-damânât*'ı da siâye konusunu incelemiş ve bu iki müellif kendilerinden önce konuyla alakalı verilen hüküm ve fetvaları bir araya getirmişlerdir. İlerleyen süreçlerde siâye konusu mezheb doktrinini yansıtan ve Haskefi (ö. 1088/1677) tarafından kaleme alınan *ed-Dürri'l-muhtâr* adlı eserde ele alınmıştır.⁷

Osmanlı dönemi Şeyhülislamların fetvalarında siâye konusuyla ilgili meselelerin birçok açıdan çeşitlendiği ve zenginleştiği görülür. Özellikle ehl-i örfün haksız yere yapılan şikâyetlerle kişileri para cezasına çarptırması, celali isyanları, dârülharpte esir düşen Müslümanların fidye ile kurtulması, siâyenin suç olarak tanımlanması ve buna verilecek cezaların tespiti, siâyeyle ilgili davaların dinlenip dinlenmemesi, ehl-i örfe yapılan jurnal sonucu insanların ölmeleri ya da yaralanmaları gibi pek çok konu Osmanlı fetvalarında gündeme gelmiş ve Osmanlı dönemi öncesi Hanefî literatürünün doğrudan temas etmediği birçok mesele mezhebin siâye meselesine yaklaşımı ile çözülmeye çalışılmıştır.

Osmanlı Şeyhülislamlarının konuya katkısı -detayları ileride görüleceği üzere- iki yönden olmuştur. Bunlardan ilki, farklı görüşlerin bulunduğu siâye meselesinde hukuk emniyetinin ve istikrarının sağlanması için ihtiyacı en iyi karşılayacak olan görüşlerden birinin sahih kabul edilmesi, böylece mahkemelerde hukuk birliğinin temin edilmesidir. Diğer bir ifadeyle birden fazla görüşün olduğu siâye meselesinde, kadıların keyfi kararlarının önüne geçebilmek amacıyla hukuk emniyeti ve güvenliği için insanların problemlerini çözmeye ve fesadın çoğalmasına mani olmaya elverişli görüşlerden biri sahih olarak kabul edilmiştir.⁸ Nitekim Ebûssuûd'un (ö. 982/1574) padişaha sunarak kadı-

⁶ Abdurrahman b. Muhammed b. Süleyman Damad Efendi Şeyhizâde, *Mecma'u'l-enhur fi şerhi Mülteka'l-ebhur* (Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî ts.), 2/470.

⁷ Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülazîz ed-Dımaşki İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr Hâşiyetu İbn Âbidîn*, thk. Abdülmecid Ta'ma Halebî (Beirut: Dâru'l-Ma'rife, 1436/2015), 9/354-355.

⁸ Süleyman Kaya Osmanlı ulemasının birden fazla görüşün olduğu meselelerde sahih görüşün tespit edilmeye çalışılmasının nedenini, hukuk emniyeti ve güvenliği açısından yorumlar. Bkz. Süleyman Kaya, "Osmanlı Tatbikatında Tek Mezhebe Bağlılık", *Uluslararası Rahmet*

ları bağlayıcı hale getirdiği üç fetvası bu amaca yönelik bir girişimdir. Zira siâyeyle ilgili Hanefî mezhebi içerisinde farklı görüşler bulunmakta ve bunlarla ilgili her ne kadar bazı fakihlerin müftâbih olduğuna dair ifadeleri olsa da sahih görüş hakkında net bir mutabakat bulunmamaktadır. Bununla birlikte şeyhülislam her ne kadar siâye meselesi hakkında önceki görüşlerden birini tercih etseler de bu, mezkûr konu hakkında farklı bir görüşün tercih edilmesine engel değildir. Zira Hanefî mezhebine mensub bir fakihin farklı bir görüşü tercih etmesi mümkündür.

Şeyhülislamın konuya ikinci katkısı ise, müteahhir Hanefî meşâyihinin tercih ettiği görüşün bir asıl haline getirilmesi ve siâyeyle ilgili ortaya çıkan benzeri meselelere fetva üzerinden cevap verilerek dinamik bir hukuk anlayışı geliştirilmesidir. Diğer bir ifadeyle sahih olarak kabul edilen görüş siâyeyle ilgili ortaya çıkan yeni fikhî meselelerde bir asıl haline getirilmiş, verilen fetvalar bu sahih kabul edilen görüşe mukayese edilerek üretilmiştir. Nitekim verilen yeni fetvaların altına yazılan nükûllerde bunu açıkça görmek mümkündür. Dolayısıyla bu çalışma siâye özelinden hareketle Osmanlı döneminde üretilen fetvaları bu iki zaviyeden okumaya çalışacaktır.

Hanefî fûrû fıkıh eserlerinde ve Osmanlı fakihlerinin fetvalarında bu şekilde ele alınan siâye meselesi bazı modern çalışmalara da konu olmuştur. Kamil Yelek yapmış olduğu çalışmalarında siâye meselesini irdelemiştir. Ancak onun araştırmalarında siâye konusu daha ziyâde Osmanlı öncesi Hanefî fûrû fıkıh edebiyatı üzerinden ele alınmıştır. Onun çalışmalarında Osmanlı ulemasının konuya katkıları üzerine durulmakla birlikte bu detaylı bir şekilde incelenmemiştir. Yelek, konunun Hanefî vakîât ve fûrû fıkıh edebiyatında nasıl ortaya çıktığı ile bunun zaman içerisinde mezheb birikimini ifade eden şerhlere dâhil ediliş sürecini incelemiştir. Ayrıca onun çalışmalarında siâye meselesi borçlar hukuku üzerinden ele alınmış, ceza hukukunu ilgilendiren meselelere yeterince değinilmemiştir. Dolayısıyla bu çalışmadaki temel amaçlardan birisi, Osmanlı Şeyhülislamlarının borçlar ve ceza hukuku yönünden siâye konusuna dair yaptıkları katkılar üzerine durmaktır. Diğer taraftan Kamil Yelek'in çalışmalarında fetvalarını ele almadığı bazı Hanefî âlimlerin gö-

rüşleri tespit edilmiştir. Nitekim Ebû Hafs Sirâcüddîn (ö. 829/1426), İbn Nüceym (ö. 970/1563), Hayreddin Remlî (ö. 1081/1671) siâye meselesine dair fetvalar vermiştir. İbn Nüceym bir fetvasında müteahhir dönemde benimsenen görüşün aksine mezhebin zâhirü'r-rivâye görüşünü yansıtan bir görüşü tercih etmiştir. Özellikle Remlî'nin siâyeye ilgili meydana gelen yeni hadiselelere, mezheb içerisinde ifade edilen görüşlere mukayeseye verdiği birçok fetvası vardır. Dolayısıyla makalenin literatüre diğer bir katkısı daha önce fetvaları ele alınmayan Hanefî fakihlerin fetvalarının incelenmesidir.

Siâye konusuyla ilgili Hanefî mezhebi içerisindeki temel tartışmalara yer verildikten sonra makalenin asıl konusunu teşkil eden Osmanlı Şeyhülislamlarının fetvalarına yer verilecektir. Bunların içerisinde siâye konusuna daha fazla katkı veren Şeyhülislamların görüşlerine yer verilirken meseleye bir iki fetva ile değinen âlimlerin fetvalarına ise dipnotta işaret edilmeye çalışılacaktır.

1. Siâyenin Mezhepteki Hükümü

1.1. Siâyenin Tanımı

Siâye; sözlükte çalışmak, çabalamak, gayret etmek, ispiyonlamak, jurnallemek, memurun zekât toplaması, mükâteb kölenin azat olmak için çalışması gibi anlamlara gelirken,⁹ Hanefî fıkıh edebiyatının tazmin sorumluluğuyula ilgili bahislerinde terimin doğrudan bir tanımı yapılmaz. Bunun yerine, siâye daha ziyâde örnekler üzerinden hareketle izah edilmeye çalışılır. Hanefî eserlerinde bir kişiyi şikâyet etmek, jurnallemek gibi anlamlara gelen siâye terimi, haklı ve haksız şikâyetlerin tamamını kapsayacak şekilde geniş bir anlamda kullanılır.¹⁰ Bununla birlikte bazı Hanefîler tazmin sorumluluğunu gerektir-

⁹ Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *Esâsü'l-belâga*, thk. Muhammed Bâsil Uyûnu's-Suûd (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1419/1998), "seâ", 1/457; Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed el-Firûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muḥîṭ*, thk. Mektebü tahkikü't-türâs (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle 1426/2005), "seâ", 1295.

¹⁰ Burhânüddîn (Burhânü's-Şeria) Mahmûd b. Ahmed b. Abdilazîz el-Buhârî el-Merginânî, *el-Muḥîṭü'l-Burhânî fi'l-fıkhü'n-Nu'mânî*, thk. Abdülkerim Sâmi el-Cündî (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1424/2004), 5/490.

meyen şikâyetlerin siâye kapsamına girmeyeceğini belirtirler.¹¹ Siâye, tazmin sorumluluğu bağlamında ele alınırken dolaylı itlâfın altında değerlendirilir ve jurnallemenin kavli bir itlâf olduğu bazı âlimler tarafından ifade edilir.¹²

Hanefî mezhebi içerisinde siâyeye ilgili farklı bakış açıları vardır. Bütün görüşleri kapsayacak bir biçimde tanım yapılması belli zorlukları taşımaktadır. Dolayısıyla burada bütün görüşleri kapsayacak bir tanım yerine siâyenin tazmin sorumluluğu tarafını yansıtan bir tanım yapılması mümkündür. Hanefî mezhebinde verilen fûrû örneklerden hareketle siâye terimi şu şekilde tanımlanabilir: “Kişinin yaptırım gücüne sahip olan birine yaptığı jurnal sonucu şikâyet edilen şahsın malî ya da bedenî bir zarara uğramasına sebebiyet vermesidir”. Tanımda “yaptırım gücüne sahip olan” ifadesi idareci, eşkıya gibi insanlardan zorla mal almaya gücü yeten ya da insanlara yaralama, öldürme gibi fiili olarak zarar verebilecek kimseleri kapsar. Tanımda “jurnal” ifadesi haklı ve haksız jurnalleri kapsar. Bununla birlikte Bağdâdî siâye teriminin sadece haksız yere yapılan şikâyetleri kapsadığını ifade eder.¹³ Tanımda “şikâyet edilen şahsın malî ya da bedenî bir zarara uğramasına” ifadesi şikâyet sonucu herhangi bir malî ya da bedenî bir zarara uğramayan kişileri çıkarmak için kullanılmıştır. Çünkü siâyeye ilgili fetvalarda kişilerin şikâyet sonucu zarara uğramaları meselesine vurgu yapılmıştır. Tanımda “sebebiyet vermesi” ifadesi ise bunun dolaylı bir itlâf olduğunu göstermek içindir. Zira zararı bizzat veren, şikâyet eden kişi değildir. Dolayısıyla bu tür bir zarar doğrudan itlâf kapsamına girmemektedir.

Tazmin sorumluluğu açısından jurnallemek anlamına gelen siâye teriminin ceza hukukuyla ilgili meselelerdeki anlamı biraz daha geniştir. Nitekim siâye kavramı, ceza hukukuyla alakalı olan fikhî konularda fesad ve bozgunculuk çıkartmak, insanlara eziyet etmek gibi anlamlara gelir.¹⁴ İslam ceza hu-

¹¹ Ebû Muhammed Gıyâsüddîn Gânim b. Muhammed el-Bağdâdî, *Mecma'u'd-damânât fi mezhebi'l-İmâmî'l-A'zam Ebî Hanîfe en-Nu'mân*, thk. Muhammed Ahmed Serac, Ali Cum'a Muhammed, (Kahire: Dâru's-Selâm, 1420/1999), 1/361.

¹² Zenbillizâde Fudayl Çelebi, *ed-Damânât fi'l-fürû'* (İstanbul: Nuri Osmaniye Kütüphanesi, 1965), 1/25a.

¹³ Bağdâdî, *Mecma'u'd-damânât*, 1/361.

¹⁴ Yavuz Aykan “sâi-bi-l-fesâd” kavramının Karahanlılar'ın hâkim olduğu Mâverâünnehir bölgesinde Mâtürîdî fakihler arasındaki tartışmalarla irtibatını kurarak açıklar. “Sâi-bi-l-

kukunda yeryüzünde fesad ve bozgunculuk çıkararak kamu düzenini bozan kişilere verilecek ceza devlet başkanının otoritesine bırakılmakta ve bu tür kişilerin öldürülebileceğine dair fetvalar verilmektedir. Nitekim Hayreddin Remlî (ö. 1081/1671) ve İbn Âbidîn (ö. 1252/1836) siâye meselesini ele alırken mezkûr kavramı borçlar hukuku ile ceza hukuku bağlamında irdelemekte ve cezaî müeyyide açısından ne olacağıyla ilgili bir kısım âlimlerden nakillerde bulunmaktadır.¹⁵ Ancak tazminat hukuku bağlamında özel bir anlamda kullanılan siâyenin cezası ileride geleceği üzere yeryüzünde fesad çıkaran kimse-lerde olduğu gibi ağır değildir. Zira jurnalcilik anlamında kullanılan siâyenin cezası tazir, hapis gibi müeyyideler iken yeryüzünde bozgunculuk çıkarmak anlamına gelen siâyenin müeyyidesi buna nispeten çok daha ağırdır.

1.2. Mezhepteki Farklı Fer'î Meselelere Kıyasla Hükümün Tespiti

Hanefî edebiyatında siâyenin tazmini gerektirip gerektirmeyeceği meselesi, bazı müellifler tarafından üçlü bir taksimat üzerinden ele alınır. Birincisi kişinin eziyet ve zulüm görmesi ya da *emr-i bi'l ma'ruf ve nehy-i ani'l münker* maksadıyla yapmış olduğu şikâyetlerdir. Böyle bir durumda sultan veya vali gibi devlet görevlileri tarafından malı alınan veya para cezasına çarptırılan kişi şikâyet edenden herhangi bir tazminat talebinde bulunamaz. Zira kişi ilk durumda zulme uğramış, ikinci halde ise hisbe maksadıyla şikâyette bulunmuştur. İkinci tür siâye ise, zulmün önlenmesi ya da hisbe maksadı olmaksızın yapılan jurnaldir. Haksız yere şikâyette bulunan kişi, sultanın insanların mallarını aldığını biliyorsa tazminle sorumludur. Ancak sultan yapılan şikâyetlerde bazen insanların mallarını alan bazen de almayan biriye, bu durumda şikâyet eden kişi sorumlu değildir. Zira tazmin sorumluluğuyla ilgili genel kurala göre kişi şüpheye dayalı olarak tazminle sorumlu tutulamaz. Çünkü sultanın, şikâyet edilen kişinin malını alıp almayacağı bilinmemektedir. Siâyeye ilgili üçüncü durum ise haksız ve yalan yere yapılan şikâyetlerdir. Kişinin yalan yere başkası tarafından kendine zulmedildiğini ya da bir hazine bulduğunu veya yüklü miktarda malının olduğunu sultana bildirerek

---

fesâd" kavramının Karahanlılar'dan Osmanlılara kadar olan tarihi gelişimi için bk. Yavuz Aykan, A Legal Concept in Motion: The 'Spreader of Corruption' (*sā'i bi'l-fesād*) from Qarakhanid to Ottoman Jurisprudence, *Islamic Law And Society Brill* 26/3 (September 2018), 2-19.

¹⁵ Remlî, *el-Fetâva'l-Hayriyye*, 15; İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr*, 9/354-355.

zarara sebebiyet vermesi siâyeyi üçlü taksimata tabi tutan âlimler tarafından örnek olarak verilmektedir. Böyle bir durumda kişinin tazminle sorumlu olup olamayacağı Hanefî mezhebi içerisinde tartışmalıdır. Ebû Hanîfe (ö. 150/767) ile Ebû Yusuf'a (ö. 182/798) tahric yoluyla nispet edilen görüşe göre, kişi tazmin sorumluluğuyla yükümlü değilken İmam Muhammed'in (ö. 189/805) görüşü üzerine yapılan tahrice göre sorumludur. Sadrüşşehîd, kendi zamanında jurnalcilik yapan insanların çoğalmasi sebebiyle fetvanın İmam Muhammed'e göre verilmesi gerektiğini ifade eder.¹⁶

Aslında siâye meselesi, tahric yoluyla tespit edilen bir konudur. Siâye konusunda Ebû Hanîfe ile öğrencilerinin doğrudan görüşleri yoktur. Nitekim Kamil Yelek Hanefî tazmin sorumluluğuyla ilgili yapmış olduğu çalışmasında erken dönem Hanefî eserlerinde böyle bir tartışmanın yer olmadığını belirtir.¹⁷ Burada Ebû Hanîfe ile öğrencilerine nispet edilen görüş, tarafların kafes meselesindeki görüş ayrılıklarına dayanmaktadır. Mezkûr tartışmaya göre Ebû Hanîfe ile Ebû Yusuf kafesin kapısını açarak kuşun kaçmasına sebep olan kişinin tazminle sorumlu olmadığını ifade ederken, İmam Muhammed kapıyı açan şahsın tazminle sorumlu olduğunu belirtir.¹⁸

Kafes meselesine kıyas edilmek suretiyle yapılan bu tahric, bazı Hanefîler tarafından eleştirilmiştir. Onlara göre siâyede tazmin sorumluluğunun illeti, şikâyetin hisbe kastı veya bir hakkın ifa edilme maksadı olmaksızın haksız yere yapılmasıdır. Dolayısıyla buradaki illet şikâyette bulunan kişinin yalan veya doğru söylemesi değildir.¹⁹

Suğdî (ö. 461/1068) ve Hâkim Abdurrahman gibi bazı müteahhir Hanefîler siâye meselesini kendisine emanet bırakılan kişinin elindeki malı hırsıza göstermesine kıyas ederler. Hırsıza yol gösteren kişi nasıl tazminle sorumlu ise başkalarını jurnalleyen kişi de aynı şekilde hukukî açıdan sorumludur.²⁰

¹⁶ Burhâneddin el-Buhârî, *el-Muhtû'ül-Burhânî*, 5/490; Fudayl Çelebi, *ed-Damânât*, 23b-24a.

¹⁷ Yelek, Gasp ve İtlaf Bağlamında Hanefî Sorumluluk Hukuku, 214.

¹⁸ Burhâneddin el-Buhârî, *el-Muhtû'ül-Burhânî*, 5/490; Dâmâd Efendi Şeyhîzâde, *Mecma'u'l-enhur*, 2/470.

¹⁹ Fudayl Çelebi, *ed-Damânât*, 1/24b.

²⁰ Abdülnasır Hakimi, *es-Sadrüşşehid Ömer b. Abdilaziz'in (ö. 536/1141) Kütübü'l-Vakâit Adlı Eserinin Tahkik ve Değerlendirmesi* (Konya: Necmeddin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi 2018), 434.

Ömer el-Belhî (ö. 559/1164) siâyenin tazmin sorumluluğunu gerektirip gerektirmeyeceğini, sultanın adil olup olmamasına göre değerlendirir. Zalim olan bir sultana haksız yere şikâyetle bulunulduktan sonra jurnallenen kişinin malları müsadere edilirse şikâyet eden şahıs tazminle sorumludur. Sultan adil olarak bilinen bir kimse ise jurnalleyen kişinin tazmin sorumluluğu yoktur. Ancak Belhî'nin vermiş olduğu bu fetva, Rükneddin el-Kirmânî (ö. 543/1149) tarafından eleştirilmiştir. Zira ona göre kendi yaşadığı dönemde jurnalcinin tazmin sorumluluğuyla muhatap kılınması için sultanın adil olup olmadığına bakmak gerekmez. Kirmânî'ye göre jurnalcinin mutlak surette tazmin sorumluluğuyla yükümlü kılınması gerekir.²¹

Kâdîhan sultanın adil olup olmamasıyla ilgilenmez. Yapılan şikâyette sultanın mal alıp almadığı ona göre önemli bir noktadır. Zira Kâdîhan'a göre jurnalcinin tazmin sorumluluğuyla karşı karşıya kalabilmesi için sultanın yapılan şikâyet ile mal alan birisi olması gerekir. Onun asıl vurguladığı nokta, yapılan şikâyetin haksız yere yapılıp yapılmadığı ve yalanın bulunup bulunmadığıdır. Eğer kişi başka birini haksız yere şikâyet etmişse veya yalan söylemek suretiyle şikâyette bulunmuşsa, jurnallenen kişinin malının alınması durumunda jurnalleyen şahıs tazminle sorumludur.²² Zâhidî (ö. 658/1260) haksız yere sultana şikâyette bulunarak insanların malının alınmasına sebep olan kişinin tazminle sorumlu tutulması gerektiğini ifade ederek Züfer'in ve meşâyihin çoğunun bu görüşte olduğunu aktarır. Zâhidî'nin ifade ettiğine göre burada kişinin tazminle sorumlu olmasının gerekçesi kamu maslahatıdır.²³

Kâriülhidâye olarak meşhur olan Ebû Hafs Sirâcüddîn siâye konusuyla ilgili iki tane fetva verir. Bunlardan ilk fetvaya göre genellikle insanların mallarını müsadere etmesi ile bilinen zalim birine jurnalcilik yapan kişinin verdiği

²¹ Şemsüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed b. Muhammed el-Hatib et-Timurtâşi el-Gazzî el-Hanefî, *Mu'înü'l-müftî 'alâ cevâbi'l-müsteftî*, thk. Mahmud Şemseddin Emir el-Hûzâî, (Beyrut: Dâru'l-Beşârü'l-İslâmiyye, 1430/2009), 573.

²² Ebü'l-Mehâsin Fahrüddîn Hasen b. Mansûr b. Mahmûd el-Özkendî el-Fergânî Kâdîhan, *Fetâvâ Kâdîhân, fî mehebi'l-İmâmü'l-Azam Ebî Hanîfeti'-Numân*, thk. Sâlim Mustafa el-Bedri (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2009), 3/102.

²³ Ebü'r-Recâ Necmüddîn Muhtâr b. Mahmûd b. Muhammed ez-Zâhidî el-Gazmîni, *Ḳunye-tü'l-Münye li-tetmîmi'l-gunye* (Munchener: Digitalisierungszentrum, 288), 119b.

zararı tazmin etmesi gerekir. Ebû Hafs Sirâcüddîn bu görüşün mezheb içerisinde müftâbih olduğunu ve müteahhir Hanefî ulemasının bu görüşle fetva verdiğini ifade ederek durumu teyit eder. Onun konuyla ilgili verdiği ikinci fetva ise, şer'î bir hakkı olan kişinin vali, hâcib, nakib gibi kimselere şikâyette bulunmasından sonra şikâyet edilen kişinin para cezasına çarptırılarak zarara uğratılmasıdır. Ebû Hafs Sirâcüddîn olayın vuku bulunduğu beldede kâdının olup olmaması üzerinden sorulan fetvaya cevap verir. Şayet beldede hakların yerine getirilmesini sağlayan bir kadı var ise hakkını arayan kişinin kadıya başvurması gerekir. Kadıya başvurmayarak farklı kişilere gitmesi ve şikâyet edilen kişinin para cezasına çarptırılmasına sebebiyet vermesi şikâyet eden kişiyi tazmin sorumluluğuyla karşı karşıya bırakır.²⁴

Tazminat hukuku açısından ele alınan siâye meselesi, mala verilen zararlar da tazmini gerektirip gerektirmeyeceği yönünden tartışıldığı gibi aynı şekilde ceza hukuku açısından da diyetin lazım olup olmadığı cihetinden incelenir. İlgili literatürde haksız yere birini şikâyet ederek devlet görevlileri tarafından işkence gören kişilere jurnalleyen kişinin erş ödemesi gerektiği ifade edilir. Aynı şekilde hırsızlıkla itham edilen kişi, görmüş olduğu işkenceden dolayı kaçmak isterken ölürse, çalınan malın başkasının yanında ortaya çıkması durumunda şikâyet eden kişinin, ölenin diyetini varislerine ödemekle sorumlu olduğu belirtilir.²⁵ Dolayısıyla sebebiyet yoluyla (dolaylı itlâf) mala zarar veren kişi tazmin sorumluluğuyla karşı karşıya kaldığı gibi aynı şekilde başkasının vücut bütünlüğüne dolaylı olarak zarar veren şahıs erş ödemek zorunda kalır.

1.3. Tazmin Sorumluluğuyla İlgili Genel Kuraldan Hareketle Hükmün Tespiti

Siâye meselesi, kendisine emanet bırakılan malın yerini gösteren şahsa veya kafesin kapısını açarak hayvanların kaçmasına sebep olan kişinin durumuna mukayese edilerek hükmü açıklanmaya çalışıldığı gibi bazı Hanefîler tarafından mezhebin temel sorumluluk anlayışına kıyasla da tespit edilmeye

²⁴ Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Alî b. Fâris el-Kinânî el-Mısırî eş-şehîr bi Kâriülhidâye, *Fetâvâ Kâri 'i'l-Hidâye'*, thk. Selim b. Salih Me'mâr el-Mevsîlî (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1433/2012), 194-195.

²⁵ Fudayl Çelebi, *ed-Damânât*, 1/25a.

çalışılmıştır. Hanefî mezhebinde tazmin sorumluluğuyla ilgili genel kurala göre mübâşir ve müsebbibin bir arada bulunduğu durumlarda bizzat zararı veren kişi tazminle sorumludur. Diğer bir ifadeyle, doğrudan ve dolaylı itlâfın birleşmesi halinde doğrudan fiili işleyerek zarar veren kişi tazmin sorumluluğuyla muhatap olurken, dolaylı olarak zarar veren kişinin herhangi bir sorumluluğu yoktur. Ancak bazı istisnai meselelerde doğrudan zarar veren yerine buna sebep olan kişi tazmin sorumluluğuyla karşı karşıya kalır. Bu konuda istisna edilen durumlardan biri de siâye meselesidir. Nitekim Ebü'l-Yüsr Pezdevî (ö. 493/1100) bazı müteahhir Hanefîlerin jurnalcilik yapan kişinin tazminle sorumlu olacağına dair fetvalarını aktardıktan sonra bunun Hanefî mezhebinin ilkeleriyle bağdaşmadığını ifade etmiştir. Bununla birlikte ona göre kadı, haksız yere jurnalcilik yapan kişilerin aleyhine tazminle hükmedebilir.²⁶ Aynı şekilde İbnü'l-Hümâm (ö. 861/1457) siâye konusunda kıyasa göre hüküm verildiğinde şikâyet edenin tazmin sorumluluğuyla muhatap olmaması gerektiğini ifade ederken, müteahhir Hanefîlerin istihsâna dayanarak jurnalcinin tazminle mükellef tutulduğunu ifade eder. Ona göre burada kıyas-tan ayrılarak istihsâna göre hüküm verilmesinin altında yatan gerekçe jurnalcilerin çoğalmasındır. İnsanları haksız yere şikâyet eden kişiler tazmin sorumluluğuyla yükümlü tutulduklarında onların fiillerinin önüne geçilebilir.²⁷

Fudayl Çelebi, *Kunye* adlı eserden yapmış olduğu nakille, zâhirü'r-rivâyeye göre jurnalcilik yapan kişilerin hukukî açıdan herhangi bir şeyle sorumlu olmayacağını ancak uhrevî açıdan bunun büyük bir günah olduğunu ortaya koyar:

Ebü'l-Kâsım şöyle dedi: Haksız yere şikâyet eden kişinin (*sâi'*) sözünü kabul etmek ve haram rüşvet almak en büyük günahlardandır. Rüşveti alan kişinin aldığı rüşveti sahibine iade etmesi gerekir. Siâye fiilini işleyen kişi günahkâr olup dünyevî açıdan onun üzerine hiçbir şey vâcib değildir. Ahireti ise Allah bilir. *Kunye* adlı eserde şöyle geçmektedir: Başkalarını jurnalleyerek insanların mallarının alınmasına neden olan kişinin tazminle sorumlu olmaması zâhirü'r-rivâyeye yapılan kıyasa göredir.²⁸

²⁶ Alaüddin Abdülazîz b. Ahmed b. Muhammed Abdülazîz Buhârî, *Keşfu'l-esrâr an Uşûli Fahiru'l-İslâm Pezdevî*, thk. Nâcî es-Süveyd (Beirut: Mektebetü'l-Asriyye, 1433/2012), 4/246-247.

²⁷ Emîr Paâişah, *Teysirü't-Tahrîr*, 2/1241.

²⁸ Zâhidî, *Kunye*, 119b; Fudayl Çelebi, *ed-Damânât*, 1/24b.

Aynı şekilde İbn Âbidîn (ö. 1252/1836) mezhebin genel kaidelerine göre mübâşirin sorumlu tutulması gerekirken siâyeye fiilini işleyerek bozgunculuk çıkararak kişiler çoğaldığı için müsebbibin tazmin sorumluluğuyla yükümlü tutulduğunu beyan eder.²⁹

Hanefî fıkıh edebiyatında genel doktrinden ayrılmanın ve ona aykırı hüküm vermenin gerekçeleri somut olaylardan ziyâde kavramsal ve genel anlam ifade eden terimlerle belirtilmeye çalışılmıştır. Diğer bir ifadeyle değişime konu olan hüküm istihsân, örf, fesâdü'z-zamân gibi fıkıh ve usul terimleriyle ifade edilmiş, somut olaylar yerine değişimin gerekçesini gösteren terimler üzerinden mesele izah edilmiştir. Aynı şekilde siâyeye meselesi de genellikle istihsân ve fesâdü'z-zamân gibi terimlerle açıklanarak jurnalleyen kişinin tazmin sorumluluğuyla muhatap olmasının gerekçesi ifade edilmiştir. Bununla birlikte bazı Hanefî eserlerinde, siâyeye konusunda ulemanın neden genel kuraldan ayrılarak farklı bir fetva verdiklerini ifade eden somut bir olaya ve nakle rastlamak mümkündür.

Fudayl Çelebi'nin *Hâfızıyye* adlı eserden naklettiğine göre bir kısım Hanefî ulemasının tazmin sorumluluğuyla ilgili mezkûr kuraldan ayrılımlarını gerektiren sebep bir şehrin işgal edilmesi sonucu şehirde meydana gelen jurnalciliklerdir. Fudayl Çelebi'nin yaptığı nakilden anlaşıldığına göre Hârizmşahlar'ın Semerkant'ı işgal etmeleri sonucunda şehirde jurnalcilik yapanlar çoğalmış ve insanların malları haksız yere alınmıştır. Semerkant uleması ise insanların mallarını zulümle alan kişileri tazmin sorumluluğuyla yükümlü tutamayınca, şikâyet etmek suretiyle buna sebep olanları hukukî açıdan sorumlu tutmuşlardır.³⁰ Dolayısıyla Semerkant'ta gerçekleşen bu olay Hanefî fakihlerini tazmin hukuku açısından doktrininde temel kabul gören doğrudan itlâfa neden olan kişinin sorumlu tutulması kuralından ayrılarak dolaylı yoldan zarara sebep olan jurnalcilerin tazmin sorumluluğuyla muhatap kılınması görüşünü benimsemelerine sebebiyet vermiştir.

Hanefî mezhebinde siâyeye meselesine genel kuraldan hareketle görüş beyan edenler olduğu zâhirü'r-rivâyeyi esas alarak fetva veren müellifler de

²⁹ Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseyîni ed-Dımaşkî, *Neşru'l-arf fi binâi badi'l-ahkâmi ale'l-örf* (Merkezü Envâru'l-Ulema, 1441/2020), 103.

³⁰ Fudayl Çelebi, *ed-Damânât*, 1/24b.

vardır. Nitekim İbn Nüceym konuyla ilgili bir fetvasını zâhirü'r-rivâyeden hareketle vermiştir. Onun konuyla alakalı vermiş olduğu fetva diyetle irtibatlıdır. Siâyeye ilgili tartışılan konulardan biri, kişinin başkasını hırsızlık ithamıyla suçlaması sonucu devlet görevlileri tarafından alınarak işkence görmesidir. Yukarıda geçtiği üzere şikâyet eden kişinin zarar görene hükümet-i adl yoluyla erşini ödemesi gerektiği ifade edilir. Aynı şekilde işkenceden dolayı kaçmaya çalışırken ölen şahsın diyetinin jurnalleyen şahıs tarafından verilmesi gerektiği belirtilir. Bununla birlikte işkence sonucu ölen kişilerin diyetini şikâyet eden vermek zorunda değildir. Zira işkence sonucu insanların ölmesi nâdir bir durumdur. Ancak işkence sonucu insanların ölmesi yaygınlaşırsa Fudayl Çelebi'nin ifade ettiği üzere şikâyet eden kişi diyetle sorumlu olur.³¹ İbn Nüceym'e hâkim-i siyâsinin hırsızlıkla itham edilen bir kişiyi şer'î ispat vasıtaları olmaksızın işkence etmesi sonucu tutuklu şahsın ölmesi halinde diyeti kimin üstleneceği sorulur. Burada hâkim-i siyâsi ile ehl-i örfün kast edildiği anlaşılmaktadır. İbn Nüceym'e göre diyetle sorumlu olan hâkimdir. Dolayısıyla şikâyet eden kişi diyetle sorumlu tutulamaz. O, Hanefî eserlerinde konuyla ilgili görüşleri aktardıktan sonra işkence sonucu ölen kişilerin diyetinin şikâyet eden tarafından verilmesinin gerekli olmadığı görüşünü referans olarak verir. İkinci olarak, verdiği fetvayı teyit etmek için mezhebin temel görüşünü yansıtan Ebü'l-Yüsr Pezdevî'nin ifadelerini nakleder. İbn Nüceym'in ifadelerinden anlaşıldığına göre burada şikâyet edenin değil de hâkimin diyetle sorumlu tutulması mezhebin genel ilkelerinin bir gereğidir.³² Nitekim Şam müftüsü Hâmid Efendi (ö. 1171/1757), İbn Nüceym'in ifadelerini mezhebin genel tazmin sorumluluğu anlayışını yansıtan zâhirü'r-rivâye bağlamında yorumlar. Onun ifadelerinden anlaşıldığına göre mezkûr fetvada İbn Nüceym, mezhebin tazmin sorumluluğuyla ilgili genel yaklaşımını yansıtan zâhirü'r-rivâye görüşünü benimsemiştir.³³

1.4. Hayreddin Remlî'nin Siâyeye İlişkin Verdiği Fetvalar

Siâye konusuna fetvalarında detaylı bir şekilde yer veren Remlî, siâyeyi iki açıdan ele alır. Ona göre siâyeye mâsiyet olduğu için başka birini haksız yere

³¹ Fudayl Çelebi, *ed-Damânât*, 1/25a.

³² Zeynüddin b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısrî İbn Nüceym, *el-Fetâva'z-Zeyniyye*, thk. Said b. Salim b. Müsâid el-Gâmîdî (Riyad: Dâru Küñûzi İşbilyâ, 1432/2011), 458-460.

³³ İbn Âbidîn, *el-'Ukûdü'd-dürriyye fi tenkîhi'l-Fetâva'l-Hâmidîyye* (Dâru'l-Marife, ts.), 2/165.

jurnalleyen kişinin öncelikle tazir cezasına çarptırılması gerekir. Zira başkasını haksız yere şikâyet eden kişi ona eziyet etmiştir. İkinci olarak siâye fiilini işleyen kişi tazmin sorumluluğuyla muhatap olur. Haksız yere başkasını şikâyet ederek malının alınmasına sebep olan kişinin tazminle sorumlu olması iki gerekçe nedeniyledir. Birincisi, siâye fiilini işleyen kişilerin toplumda artmasından dolayı bunun önüne geçebilmek için istihsâna dayalı olarak jurnalcilerin tazminle sorumlu tutulmaları gerekir. Remlî'nin ikinci gerekçesi ise Hanefî mezhebinin genel tazmin sorumluluğu anlayışıyla ilgilidir. Hanefîlerin tazmin sorumluluğuna genel yaklaşımının farkında olan Remlî, dolaylı olarak zarar veren kişileri doğrudan zarar veren kişiler gibi değerlendirir. Başkasının malını almayı âdet haline getiren kişilere bir şahsı şikâyet ederek malının alınmasına sebep olmak, sanki doğrudan zarar vermek anlamına gelir. Dolayısıyla jurnalleyen kişi burada mübâşir konumunda değerlendirilir.³⁴

Remlî konuyla ilgili birçok fetva verir. Fetvaların genel olarak içeriği şikâyet etmek suretiyle başkasına ait malın alınmasına sebep olan kişinin tazminle sorumlu olmasıdır. O fetvalardan biri ehl-i örfe "*benim talip olduğum kadına başka biri talip oldu*" diye yalan yere şikâyette bulunarak şikâyet edilen kişiye para cezası uygulanmasına sebep olan kişi hakkındadır. Remlî yalan yere şikâyette bulunarak başkasının para cezasına çarptırılmasına sebep olan şahsın tazminle sorumlu olduğunu ifade eder.³⁵

Remlî'nin verdiği diğer bir fetvası, katil olduğuna dair yalan yere bir kimseye iftirada bulunan şahıs hakkındadır. Fetvaya göre bir kişi kendisine yapılan şikâyetler ile insanlara para cezası veren hâkim-i siyâsiye giderek maktulün filan şahıs tarafından öldürüldüğünü ifade etmiş ve yalan beyanatta bulunmuştur. Remlî'ye, yapılan bu iftiranın siâye kapsamına girip girmeyeceği dolayısıyla siâyeye ilgili hükümlerin iftira eden şahsa uygulanıp uygulanmayacağı sorulmuştur. Remlî bu şekilde yalan beyanatta bulunan şahsın tazmin sorumluluğuyla muhatap olduğunu ifade etmiştir.³⁶ Aynı şekilde devlet görevlisi olan mübâşir, insanları evinde ağırlayıp misafir eden birine bir miktar buğdayı emanet olarak bırakmıştır. Birisi hâkim-i siyâsiye giderek

³⁴ Remlî, el-Fetâva'l-Ĥayriyye, 152.

³⁵ Remlî, el-Fetâva'l-Ĥayriyye, 152.

³⁶ Remlî, el-Fetâva'l-Ĥayriyye, 153.

mübâşir tarafından buğdayların filan kimse yanına bırakıldığı ve ikisinin buğdayları beraber tükettiklerine dair yalan yere şikâyetle bulunmuş ve bunun sonucunda mübâşir ve emanetçi büyük zararlar görmüştür. Remlî bu şekilde zarara neden olan kişiyi yeryüzünde fesad çıkararak kişi mesabesinde değerlendirir. Ona göre bu kişiye en ağır şekilde tazir cezası verilmelidir. Remlî bu konuda Ebû Şücâ'ın yeryüzünde fesad çıkararak kişilerle ilgili fetvasını referans olarak verir. Ebû Şücâ'a göre bu kişiler yeryüzünde fesad çıkardıkları için öldürülmeleri gerekir. Remlî jurnalcinin ağır bir şekilde cezalandırılmasının meşru olduğunu temellendirmek için Hz. Ömer'in bir sözünü aktarır. Kâ'b Hz. Ömer'e müselle sin ne olduğunu sormuş, Hz. Ömer'de müselle sin insanların en şerlisi olduğunu ve kardeşini sultana şikâyet eden ve şu şekilde kendinin, kardeşinin ve sultanın helak olmasına sebep olan kişi diye cevap vermiştir. Remlî, *Fetâvâ'*ında konuyla ilgili birçok mesele naklederek bunları cevaplandırır. Bu fetvaların ana teması Hanefî doktrinin siâye konusuna yaklaşımını yansıtır niteliktedir. Verilen fetvaları temellendirmek için yapılan nakillerde, bu konuda müteahhir Hanefîlerin görüşünün tercih edildiği, başkasını jurnalleyen kişilerin tazmin sorumluluğuyla mükellef olduğu ve bunu yapanların tazir cezasına çarptırılması gerektiği vurgulanarak önceki Hanefî eserleri referans olarak verilir.³⁷

Remlî'nin Hanefî literatürüne yaptığı en önemli katkı siâye fiilini suç olarak tanımlaması ve kendi döneminde meydana gelen birçok hadise ve olaya mezheb içerisinde siâyenin tazmin sorumluluğunu gerektirdiği görüşünü esas alarak yeni fetvalar vermesidir. Böylelikle Hanefî mezhebinin meseleye ilişkin yaklaşımını farklı olaylara taşıyarak genişlettiği gibi dinamik bir hukuk anlayışının gelişimine de yardımcı olmuştur.

2. Osmanlı Şeyhülislamlarının Fetvalarında Siâye

Osmanlı devletinde 16. yy.'ın ikinci yarısından itibaren çıkan isyanlar hukukî açıdan siâye meselesini de beraberinde getirmiştir. Ehl-i örfün haksız yere yapılan şikâyetlerde para alma arzusu, suhte olayları, celalî isyanlarında insanların birbirlerini gammazlaması, toplumda oluşan kargaşa ve istikrarsız-

³⁷ Remlî, el-Fetâvâ'l-Ḥayriyye, 153.

lık birçok probleme zemin hazırlamıştır.³⁸ Bu istikrarsızlık ortamında bazı kişilerin insanları haksız yere şikâyet etmesi fetvalara yansımış, fetvalarda siâye problemi birçok açıdan incelenmiştir. Özellikle fetvalara yansıdığı şekliyle haksız yere yapılan şikâyetler sonucu insanların evleri ehl-i örf tarafından basılmış, malları alınmış, celalî olduğuna dair yapılan şikâyet sonucu insanlar işkence görmüştür.

Ayrıca ehl-i örfün insanlardan haksız yere aldıkları vergilerin önlenmesi için farklı dönemlerde fermanlar çıkarılarak bunun önüne geçilmeye çalışılmış, insanları gammazlayan kişilerin cezalandırılması istenmiştir.³⁹ Gammazlayan kişilerin cezalandırılması fermanlara yansıdığı gibi aynı şekilde fetva mecmualarına da yansımış, bu tür kişilerin hukukî durumu tespit edilmeye çalışılmıştır.

Osmanlı fetva mecmualarında siâye konusu ağırlıklı olarak borçlar ve ceza hukuku açısından ele alınır. Hanefî doktrininde genel itibarıyla bütün mâsiyetlerin suç olduğu ve cezayı gerektirdiği,⁴⁰ aynı şekilde fetvalarda siâyenin de bir suç ve günah olarak telakki edildiği vurgulanarak bu fiil suç tanımının içerisine dâhil edilir.⁴¹ Verilen bazı fetvalarda jurnalcilik yapan kişiler yeryüzünde fesad ve bozgunculuk çıkaran kişilerle irtibatları kurularak

³⁸ Mustafa Akdağ, *Türk halkının dirlik ve düzenlik kavgası: Celalî isyanları* (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1975), 243-251, 255-273. Celalî isyanlarında insanların birbirini gammazlamasına dair bir fetva örneği için bk. Rabia Salur, *Şeyhülislam Hoca Sâdeddin Efendi'nin Fetva Mecmuası ve Tahlîli* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 235.

³⁹ Mehmet İpşirli, "Ehl-i örf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/519-520.

⁴⁰ Hanefî eserlerinde, mukadder bir haddin olmadığı, bütün günahlarda tazir cezasının vâcib olduğu ifade edilir. Aynı şekilde münker bir fiil işleyen veya herhangi bir insana fiili ya da sözlü eziyet eden kimsenin tazir cezasına çarptırılmasının vücûbiyeti belirtilir. Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed el-Hasenî (el-Hüseynî) el-Hamevî el-Mısri, *Ğamzû 'uyûmi'l-beşâ'ir 'alâ mehâsini'l-Eşbâh ve'n-nezâ'ir* (Beirut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1405/1985), 2/182.

⁴¹ Menteşzâde Abdürrahim Efendi, *Fetâvâ-yı Abdürrahîm* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, nr. 2006; Hasan Hüsnü Paşa, nr. 498.), 55b. Ahmet Faruk Çelik, Abdürrahim Efendi'ye nispet edilen *Fetâvâ'*nın Minkârizâde Yahya Efendi'ye ait olduğunu iddia eder. Detaylı değerlendirme için bk. Ahmet Faruk Çelik, "Minkârizâde Yahya Efendi'nin Fetvalarının Fetâvâ-yı Abdürrahim Olarak Tedavüle Girişi Üzerine Değerlendirmeler", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 60/1 (Haziran 2021), 57-75.

yapmış oldukları kötü fiil kamuyu tehdit eden bir suç formatına sokulur. Suç kapsamında değerlendirilen siâye fiilinin cezası tazir, sürgün veya hapis olarak ifade edilir.⁴² Ayrıca birisini haksız yere şikâyet ederek yaralanmasına sebep olan kişinin erş, hükûmet-i adl gibi yaptırımlarla karşı karşıya kalacağı, bir kimsenin mal bulduğuyla ilgili yapılan şikâyetlerin dinlenmemesi gerektiği vurgulanır.⁴³ Aynı şekilde jurnalcılık yapan müftülerin fetva vermekten men edilmelerine dair bir takım fetvalar verilir.⁴⁴ Dolayısıyla siâye meselesi fikhın birçok alanını ilgilendiren borçlar hukuku ile ceza hukukunun yanı sıra yargılama usulü gibi pek çok konuya temas edilerek işlenir.

Genel olarak Hanefî doktrinine bakıldığında verilen bu fetvaların ilgili literatüre birkaç açıdan katkı sağladığı görülmektedir. Bunlardan ilki mezheb içerisinde birden fazla görüşün ve yorumun olduğu bu meselede bir görüşün sahih olarak tespit edilmeye çalışılmasıdır. Sahih görüşün tespiti sadedinde siâyeyle ilgili bazı fetvaların öne çıkarıldığı ve özellikle şeyhülislamın bu görüşlerden birini tercih ettiği anlaşılmaktadır. Zira görüşlerden biri, şikâyetlerde para cezası vermesi âdeti olan devlet görevlilerine haksız yere yapılan şikâyet tazmin sorumluluğunu gerektirirken “para cezası verme” âdeti olmayan devlet görevlilerine yapılan jurnal tazmin sorumluluğunu gerektirmez. İkinci görüşe göre ise devlet görevlisinin yapılan şikâyetlerde para alıp almasına bakılmaksızın mutlak surette zarara neden olan jurnalcılık tazmin sorumluluğunu gerekli kılar.⁴⁵ Osmanlı Şeyhülislamı birinci görüşü tercih etmekte ve bu doğrultuda fetva vermektedirler. Nitekim onların fetvalarındaki temel vurgu yapılan şikâyetlerde ehl-i örfün tavrının genel itibariyle ne olduğudur. Şayet ehl-i örf genel itibariyle yapılan şikâyetlerde para cezası veriyorsa bu tazmin sorumluluğunu gerektirir.⁴⁶ Ayrıca Mevlânâ Mehmed

⁴² Büşra Ünal, *Sun’ullah Efendi’nin Fetâvâsı ve Tahlihi* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 114; Hoca Sâdeddin Efendi, *Mecmû’u’l-fetâvâ*, 242-243.

⁴³ Sun’ullah Efendi, *Fetâvâ*, 173.

⁴⁴ Hoca Sâdeddin Efendi, *Mecmû’u’l-fetâvâ*, 149.

⁴⁵ Fudayl Çelebi, *ed-Damânât*, 1/24b.

⁴⁶ Şeyhülislamın birinci görüşü tercih ettiklerini gösteren bazı fetvaları için bk. Hoca Sâdeddin Efendi, *Mecmû’u’l-fetâvâ*, 232-233; Hoca zâde Esad Efendi, *Fetâvâ-yı Esad Efendi* (İstanbul Müftülüğü, nr. 157), 205a; Zekeriyâzâde Yahyâ Efendi, *Fetâvâ-yı Yahyâ Efendi* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Serez, nr. 1116), 200b.

İzmîri (ö. 1165/1751) *Eşbâh* üzerine yazmış olduğu şerhinde şeyhülislamların bu görüşü tercih ettiklerini açıkça beyan eder.⁴⁷ Şeyhülislamların fetvalarında tercih ettikleri bu görüşe paralel bir şekilde mahkemelerde mezkûr görüşün tatbik edildiği müşahede edilir.⁴⁸ Bununla birlikte şeyhülislamlar fetvalarında Hanefî tazmin sorumluluğu anlayışını yansıtan doğrudan zarar verenin sorumlu tutulması ilkesini göz önünde bulundururlar. Fetvalarda genel itibariyle zararı bizzat veren ehl-i örf, celalî vb. kişilerin tazminle sorumlu tutulamadıkları takdirde zarara sebep olan şahsın tazmin sorumluluğuyla muhatap olacağı vurgulanır.⁴⁹

Osmanlı şeyhülislamlarının siâye konusuna yapmış oldukları ikinci katkı ise konuyla ilgili fıkıhın farklı alanlarını ilgilendiren birçok yeni meseleye sonraki dönem Hanefî âlimlerin görüşünden hareketle fetva vermeleridir. Diğer bir ifadeyle siâyeye ilgili olan yeni problemler ya da jurnalcilikle ilişkilendirilmesi mümkün olan hukukî meseleler, müteahhir Hanefî meşâyihinin jurnalcinin verdiği zararı tazmin etmesi gerektiğini ifade eden görüşü kendisine kıyas yapılabilecek bir asıl haline getirilerek cevaplandırılır. Düşman eline esir düşen kişiyi jurnalleyen şahsın hükmü, eşkıyaya insanları şikâyet eden müftü ya da sıradan bir kişinin hukukî açıdan durumu, siâyeye ilgili davaların dinlenip dinlenmemesi, bu fiili işleyen kişilerin hangi durumlarda yol kesen kişi hangi durumlarda ise sadece jurnalci olarak değerlendirileceği ve üzerine terttüp eden ceza gibi doktrinin doğrudan temas etmediği pek çok husus fetvalarda ele alınır.

2.1. Ebûssuûd'un Siâyeye İlgili Padişaha Sunduğu Fetvalar

Ebûssuûd, tazmin sorumluluğu bağlamında padişaha sunduğu fetvasını, Hanefî mezhebinin tazmin sorumluluğundaki genel yaklaşımını yansıtacak şekilde verir. Diğer bir ifadeyle Ebûssuûd, doğrudan ve dolaylı itilafın birleştiği durumlarda bizzat zararı veren kişinin tazminle yükümlü tutulacağına

⁴⁷ Mevlana Mehmed İzmîri *İbrâzîü'z-zamâ'ir 'ale'l-Eşbâh ve'n-nezâ'ir* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi Hasan Hüsnü Paşa, nr. 367), 166b.

⁴⁸ Yelek, Gasp ve İtlaf Bağlamında Hanefî Sorumluluk Hukuku, 290-293.

⁴⁹ İskilibî, Veli b. Yusuf *Mecmau'l-fetâvâ* (Süleymaniye: İsmihan Sultan, nr. 223), 238b; Hoca Sâdeddin Efendi, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, 232; Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Feyziye*, hazırlayan Süleyman Kay vd. (İstanbul: Klasik Yayınları, 2009), 399. Bununla ilgili bir dava örneği için bk. Yelek, *Gasp ve İtlaf Bağlamında Hanefî Sorumluluk Hukuku*, 292-293.

dair Hanefî mezhebinin genel bakış açısını ifade eder. O, bu şekilde tazmin sorumluluğunda doğrudan zarar verenin sorumlu olduğunu ortaya koyar. Onun konuyla ilgili ilk fetvasına göre doğrudan ve dolaylı olarak zarar veren kişiler bir araya geldiklerinde genel kural gereği doğrudan zarar veren kişi (*mübbâşir*) sorumludur. Bu durumda mağdur olan zarara sebep olandan herhangi bir şey talep edemez. Nitekim Ebûssuûd böyle bir durumun vaki olması halinde kadıların sebep olan kişinin tazmin sorumluluğuyla yükümlü tutulamayacağını ve zarar görenlerin karşı taraftan herhangi bir karşılık alması halinde bunu geri iade etmeleri gerektiğine dair padişah fermanı olduğunu ifade eder.⁵⁰

Ebûssuûd dolaylı ve doğrudan itlâfın birleştiği durumlarla ilgili genel kuralı yansıtan fetvasına ilaveten zarara sebep olan kişilerin tazmin sorumluluğuyla yükümlü tutulacağına dair siâyeye meselesine ilişkin bir fetvası vardır. Onun burada padişaha sunduğu fetva dârülharpte kâfirlerin eline esir düşen kişinin fidye karşılığı kurtulması hakkındadır. Fetva az bir miktar fidye vermek suretiyle kurtulması mümkün olan bir kişi aleyhine, bir şahıs tarafından kâfirlere mektup yazılarak ellerinde bulunan esirin zengin olduğu ve talep edilen maldan daha fazlasını verebileceğine dair bir mektup gönderilmesi ve bu şekilde esir olan kişinin yüklü miktarda fidye ödeyerek kurtulmasının tazmin hukuku açısından nasıl değerlendirileceğiyle ilgilidir. Ebûssuûd mektup göndermek suretiyle daha fazla fidye alınmasına sebep olan kişinin verdiği zararı tazmin etmesi gerektiğini belirtir. Verilen fetva zarara sebep olan şahsın tazminle sorumlu tutulmasının meşru ve makul olduğu vurgulanarak temellendirildiği gibi aynı şekilde siâyeyeyle ilgili İmam Muhammed'e nispet edilen görüşe kıyas edilerek de temellendirmiştir:

“Zeyd-i esîrin malı çokdur ve yarar arkası vardır” deyû Amr kefereye haber verüb Amr'ın habergönderdiği şer'ân sâbit alıcak keferenın mektûbı ile ziyâde bahâ takdir edüb Zeyd'den alsalar hâlen Zeyd Amr'dan ol ziyâde takdir olunan bahâyı almağa kâdir olur mu? el-Cevab: İmam Muhammed kavli üzere Amr'dan alınmak meşrû' ve ma'kûldur.⁵¹

⁵⁰ Ebûssuûd Efendi, *Ma'rûzat*, hazırlayan Pehlul Düzenli (İstanbul: Klasik Yayınları, 2013), 173.

⁵¹ Ebûssuûd, *Ma'rûzât*, 173-174.

Ebûssuûd bu şekilde Hanefî fetva ve fûrû edebiyatında tartışılan siâye konusunda İmam Muhammed'e nispet edilen görüşü bir asıl haline getirerek fetvasını vermiştir. Ebûssuûd'un bu fetvasına yazılan nakilde mesele siâye meselesiyle ilişkilendirilir.⁵² Zira mektup yazarak esirin daha fazla para ödemesine sebep olunması ile siâye meselesi arasında haksız yere yapılan bir şikâyet söz konusudur. Her iki meselede haksız yere yapılan şikâyet ile kişiler malî açıdan zarara uğratılmaktadır.

Ebûssuûd'un konuyla ilgili padişaha sunduğu diğer bir fetvası ise Osmanlı topraklarında sıkça vuku bulan ve fetva literatürüne yansıyan bir konu hakkındadır. Fetva doğrudan başkasının evini basması için ehl-i örfü teşvik ederek evin yağmalanmasına sebep olan şahsın tazmin sorumluluğuyla yükümlü olup olmayacağıyla alakalıdır. Fetvaya göre ehl-i örfe jurnalcilik yaparak zarara sebep olan kişi tazminle sorumludur.⁵³ Ebûssuûd'un siâyeyle ilgili üçüncü fetvası bir kişinin başkasına ait kölenin malını çaldığını iddia etmesi hakkındadır. Fetvaya göre başkasına ait köleyi hırsızlıkla suçlayarak ehl-i örfe teslim eden ve bu şekilde kölenin kaçmasına sebep olan kişi tazminle sorumludur.⁵⁴

2.2. Sâdeddin Efendi'nin Celalî İsyanları Bağlamında Verdiği Fetvalar

Hoca Sâdeddin Efendi (ö. 1008/1599) yaşadığı dönemde yaygınlaşan celalî isyanlarıyla ilgili bir dizi fetva verir. Bu fetvalar borçlar hukuku ile ceza hukukunun yanı sıra yargılama usulü gibi fıkhn birçok alanını ilgilendiren hususları kapsar. Verdiği fetvalardan biri eşkıyalık yapanlara insanları şikâyet eden ve bu şekilde mallarının alınmasına sebep olan müftünün durumunun ne olacağıyla alakalıdır. Sâdeddin Efendi insanları gammazlayarak zarar veren müftünün azledilmesinin vâcib olduğu ifade eder. Onun diğer fetvası da aynı şekilde insanları ehl-i örfe şikâyet eden müftü hakkındadır. Fetvaya göre müftünün şikâyetiyle hapse atılan ve malları alınan kişiler şerlerinin def'i için böyle bir cezaya müstahak olmuşlar ise müftü sevaba nail olmuştur. Eğer bu

⁵² *Mecmûatü'l-fetâvâ*, (İstanbul: Şehid Ali Paşa, 1075), 25a.

⁵³ Ebûssuûd, *Ma'rûzât*, 175.

⁵⁴ Ebûssuûd, *Ma'rûzât*, 175. Ebûssuûd'un konuyla ilgili verdiği diğer fetvaları ve değerlendirmeleri için bk. İskilibî, *Mecmau'l-fetâvâ* (İsmihan Sultan, nr. 223), 238a.; Burak Ergin, 17. *Yy. Osmanlı Hukukunda Tesebbüb Halinde Damân*, (İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 65.

kişiler haksız yere cezalandırılarak malları alınmış ise müftünün hacr edilmesi, yani fetva vermekten men edilmesi gerekir.⁵⁵ Onun diğer bir fetvası da sürekli bölge halkını şikâyet ederek mallarının alınmasına sebep olan kişinin sürgüne gönderilmesiyle ilgilidir. Sâdeddin Efendi bu vasıfta olan birinin hâkimin kararı ile yaşadığı yerden sürgün edilebileceğine dair fetva verir.⁵⁶ Bu fetvaların ortak noktaları siâyeye fiilinin suç olarak tanımlanması ve bunlara belli cezaların verilmesinin gerektiğidir.

Hoca Sâdeddin Efendi'nin verdiği diğer fetvalar ya ehl-i örflü ya da celâlî eşkıyasına yapılan şikâyetlerle ilgilidir. Verdiği fetvalardaki temel vurgu, doğrudan itlâfa neden olan kişi tazminle sorumlu tutulmadığı için, dolaylı olarak zarar veren kişinin tazminle muhatap olacağı yönündedir. Diğer bir ifadeyle para cezasına çarptırılan kişi malını ehl-i örften geri alamıyor ise zararını buna sebep olan jurnalciye tazmin ettirir. Sâdeddin Efendi bunları ifade etmekle birlikte şikâyet eden kişilerin bunu isteyerek ve bir zorlama altında yapmalarını şart koşturmuşur.⁵⁷ Zira böyle bir durumda yapmış olduğu şikâyet ikrâh altında gerçekleşmiştir ve bu durum tazmin sorumluluğuna engel teşkil etmektedir. Ayrıca Hoca Sâdeddin Efendi celâlî eşkıyasına yardım ederek insanların evininin basılmasına ve mallarının alınmasına sebep olan şahıs veya şahısların tazir ile cezalandırılması, eğer onlarla birlikte savaş aletleri kullanırlarsa yol kesenlere uygulanan cezaların bunlara tatbik edilmesine dair fetva vermiştir.⁵⁸ Sâdeddin Efendi verdiği bu fetvada siâyeye fiili ile yol keserek eşkıyalık yapan kişilerin cezaî açıdan durumlarını ayırmaktadır. Onun fetvasından anlaşıldığına göre jurnalcilik yapan kişiler sadece haksız yere şikâyette buldukları sürece cezaî hükümler açısından yol kesenlere uygulanan cezalardan kurtulur. Şayet eşkıya ile birlikte savaş aleti kullanarak fiili bir biçimde onlarla birlikte hareket ederlerse yol kesenlere tatbik edilecek cezalar onlar için de söz konusu olur. Sâdeddin Efendi'nin siâyeye ilişkin yapmış olduğu bu ayırım önemlidir. Zira onun fetvasında açık bir biçimde yol kesen kimse ile jurnalcilik yapan kişinin durumları ceza hukuku açısından ayrılmaktadır.

⁵⁵ Hoca Sâdeddin Efendi, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, 149.

⁵⁶ Hoca Sâdeddin Efendi, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, 243.

⁵⁷ Hoca Sâdeddin Efendi, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, 233, 234, 243.

⁵⁸ Hoca Sâdeddin Efendi, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, 233-234.

Hoca Sâdeddin Efendi'nin diğer bir fetvası yalan belge düzenleyerek insanları jurnalleyen kişiler hakkındadır. Fetvada sahte belge ile ehl-i örfe gitmek suretiyle bir kişinin celalî eşkıyası ile işbirliği yaptığına dair şikâyetle bulunarak şikâyet edilen şahsın hapse atılmasına ve para cezasına çarptırılmasına neden olan kişilerin hukukî açıdan durumunun ne olacağı sorulmaktadır. Hoca Sâdeddin Efendi yalan belgeyle insanlara zarar veren kişilerin tazir ve hapis cezasına çarptırılacağını ve ödenen para cezasının ehl-i örften alınmaması durumunda buna sebep olan şahısların tazminle sorumlu olduklarını ifade etmektedir.⁵⁹

2.3. Ebûsuûd ve Hoca Sâdeddin Sonrası Şeyhülislamın Siâye Hakkındaki Fetvaları

Hocazâde Esad Efendi (ö. 1034/1625) verdiği fetvalarda siâye meselesine tazmin sorumluluğu bağlamında temas eder. Onun verdiği fetvalardan biri, bir karyede bulunan maktulün katili, ispat vasıtalarıyla belli olduktan sonra varislerin haksız yere karye ahalisini ehl-i örfe şikâyet etmesi sonucunda köylülerden bir miktar para cezasının alınması hakkındadır. Karye ahalişi ödedikleri para cezasını ehl-i örften alamadıkları takdirde haksız yere şikâyetle bulunan jurnalciden alırlar.⁶⁰ Zira burada katil belli olduktan sonra varisler haksız yere şikâyetle bulunarak karye ahalisini zarara uğratmışlardır. Aynı şekilde katil diye başkasına iftira atan kişi ehl-i örf tarafından birisinin parasının alınmasına sebep olursa tazminle sorumludur. Ancak iftiraya uğrayan şahıs ödediği para cezasını ehl-i örften alacak olursa jurnalcinin herhangi bir tazmin sorumluluğu yoktur.⁶¹

Esad Efendi'nin diğer bir fetvası da diyet ve tazmin sorumluluğuyla ilgilidir. Bir kimseyi haksız yere şikâyet ederek ehl-i örf tarafından evinin basılması sonucu arbeye esnasında korkudan hanımı ölen ve para cezasına çarptırılan şahsın jurnalleyen kişiden diyet ve zararı tazmin edip ettiremeyeceği

⁵⁹ Hoca Sâdeddin Efendi, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, 235.

⁶⁰ Hocazâde Esad Efendi, *Fetâvâ-yı Esad Efendi* (İstanbul Müftülüğü, nr. 157), 1/208a. Hocazâde Esad Efendi'nin 1 olarak ifade edilen fetvaları birinci Şeyhülislamlık dönemine, 2 olarak ifade edilen fetvaları ise ikinci Şeyhülislamlık dönemine aittir. Bk. Şükrü Özen, "Osmanlı Döneminde Fetva Literatürü", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 3/5 (2005), 290-291.

⁶¹ Hocazâde Esad Efendi, *Fetâvâ-yı Esad Efendi* (İstanbul Müftülüğü, nr. 157), 1/208a-208b.

Esad Efendi'ye sorulmuştur. Esad Efendi jurnalleyen kişiden para cezasını tazmin yoluyla alabileceğini ancak hanımının diyetini alamayacağını ifade etmiştir.⁶²

Esad Efendi'nin konuya ilişkin diğer bir fetvası ise gayri müslim olan birinin haksız yere ehl-i örf'e diğer bir şahsı jurnallemesiyle ilgilidir. Fetvada gayri müslim bir kişinin ehl-i örf'e haksız yere şikâyetle bulunduktan sonra şikâyet edilen şahsın kardeşinin kefil olmadığı halde haksız yere hapsedilmesi ve ehl-i örf tarafından belli bir meblağ parasının alınmasının hukukî durumu sorulmaktadır. Esad Efendi haksız yere parası alınan kişinin parasını ehl-i örf'ten alamaması durumunda buna sebep olan kişiden alabileceğine dair fetva verir.⁶³

Esad Efendi'nin diğer bir fetvası ise gayri müslim olan birinin gaip olması hakkındadır. Fetvada ifade edildiğine göre üç kişi yolculuk yaparken içlerinden biri bir karyeye yaklaştıklarında işim vardır diyerek arkadaşlarından ayrılmıştır. Bir kişi şahsın bu karyede kaybolduğuna dair yapmış olduğu şikâyet sonucu ehl-i örf karye ahalisini belli bir miktar para cezasına çarptırır. Şayet karye ahali haksız yere ödedikleri parayı ehl-i örf'ten alamamaları durumunda şikâyet eden kişiden paralarını tazmin edebilirler mi? Esad Efendi böyle bir durumda şikâyet eden kişinin amacına bakarak fetvasını verir. Onun ifade ettiğine göre eğer kişi burada karye ahalisine zarar verme maksadıyla ehl-i örf'e şikâyetle bulunmuş ise tazminle sorumlu olur.⁶⁴

Esad Efendi diğer bir fetvasında şikâyet eden ve edilen kişilerin durumuna bakarak karine halden hareketle tazmin sorumluluğunun hükmünü tespit etmeye çalışır. Fetvada bir kişi diğer bir şahsı "*cariyemle ilişkeye girdi*" diyerek şikâyet etmiş ve bundan dolayı şikâyet edilen kişi para cezasına çarptırılmıştır. Esad Efendi'ye göre eğer şikâyet eden kişi mütedeyyin, para cezasına çarptırılan kişi de zina ile bilinen bir şahıs ise bu durumda şikâyet edilen karşı taraftan herhangi bir şey talep edemez. Ancak şikâyetle bulunan şahıs

⁶² Hocaâde Esad Efendi, *Fetâvâ-yı Esad Efendi* (İstanbul Müftülüğü, nr. 157), 1/205b.

⁶³ Pehlul Düzenli, *Gayrimüslimlere dair fetvalar: Osmanlı şeyhülislamlık kurumu* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2015), 292.

⁶⁴ Hocaâde Esad Efendi, *Fetâvâ-yı Esad Efendi* (İstanbul Müftülüğü, nr. 157), 2/80a.

iftira ediyorsa zarara uğrayan kişi, ödediği miktarı ehl-i örften tahsil edememesi halinde şikâyet ederek buna sebep olan şahsa zararını tazmin ettirir.⁶⁵

Çivizâde,⁶⁶ Zekeriyâyâde Yahyâ Efendi (ö. 1053/1644), Minkârîzâde Yahyâ Efendi (ö. 1088/1678), Feyzullah Efendi (ö. 1115/1703) verdikleri fetvalarında ehl-i örfün durumunu dikkate alırlar. Şayet haksız yere yapılan şikâyetlerde ehl-i örf genellikle insanları para cezasına çarptırıyor ise jurnalleyen kişi tazminle sorumludur. Ancak jurnalleyen kişinin tazminle sorumlu olabilmesi haksız yere zarara uğrayan kişinin parasını ehl-i örften alamamasına bağlıdır. Eğer ehl-i örften ödediği para cezasını tahsil edebiliyor ise bu durumda jurnalcinin tazmin sorumluluğu yoktur.⁶⁷ Bununla birlikte jurnalci suç işlediği için tazir cezasına çarptırılır.⁶⁸

Bu şeyhülislamlar verdikleri fetvaları ile Hanefî mezhebi içerisinde tartışma konusu olan görüşlerden birini tercih etmişlerdir. Zira bazı Hanefîler siâyenin mutlak surette tazmin sorumluluğunu gerektirmediğini ifade etmektedir. Buna karşın siâyenin tazmin sorumluluğunu gerektirdiğini belirtenler âlimlerin ise konuya ilişkin farklı değerlendirmeleri vardır. Ehl-i örf gibi para alma gücüne sahip olan kişilerin durumunu dikkate almayan bazı Hanefîler haksız yere yapılan şikâyet sebebiyle verilen zararın mutlak surette tazmini gerektirdiğini vurgularlar. Buna karşın bir kısım Hanefî fakih para alan idarecilerin durumuna bakarak haksız yere yapılan şikâyetin tazmin sorumluluğunu gerektirip gerektirmediğine karar vermişlerdir. Bu fakihlere göre kendisine

⁶⁵ Hocazâde Esad Efendi, *Fetâvâ-yı Esad Efendi* (İstanbul Müftülüğü, nr. 157), 2/79a. Esad Efendi'nin konuya ilişkin daha fazla fetvası mevcuttur. Ancak çalışmanın hacmini aşacağı için bunların hepsini burada zikretmek mümkün değildir. Diğer fetvalar için bkz. Hocazâde Esad Efendi, *Fetâvâ-yı Esad Efendi* (İstanbul Müftülüğü, nr. 157), 1/205a., 207b.-208a., 208a.-208b.

⁶⁶ Burada Çivizâde Muhyiddin Mehmed Efendi (ö. 954/1547) olabileceği gibi onun oğlu Çivizâde Mehmed Efendi (ö. 995/1587) de olabilir. Fetvada mutlak olarak Çivizâde ismi zikredilmektedir.

⁶⁷ İskilibî, *Mecmau'l-fetâvâ* (İsmihan Sultan, nr. 223), 238a.; Zekeriyâyâde Yahyâ Efendi, *Fetâvâ-yı Yahyâ Efendi* (Süleymaniye Kütüphanesi, Serez, nr. 1116), 200b., 248b.; Minkârîzâde Şeyhülislam Yahya Efendi (ö. 1088/1677), *Fetâvâ-yı Minkârîzâde* (İstanbul: Süleymaniye, Ktp., Fatih nr. 2386 ve Esad Efendi nr. 1095.), 245b. Minkârîzâde'nin konuya ilişkin diğer bir fetvası için bk. *Fetâvâ-yı Minkârîzâde*, 246a., Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Fezyiye*, 399.

⁶⁸ Minkârîzâde Yahyâ Efendi, *Fetâvâ-yı Minkârîzâde*, 48b.

yapılan şikâyetlerde para alma âdeti olan kişilere yapılan jurnal tazmin sorumluluğunu gerektirirken para cezasına çarptırma âdeti olmayan idarecilere yapılan şikâyet tazmin sorumluluğunu gerekli kılmaz.⁶⁹ Dolayısıyla mezkûr şeyhülislamın bu konuda son görüşü tercih ettikleri ve fetvalarını bu doğrultuda verdikleri anlaşılmaktadır. Nitekim kadı sicillerindeki uygulamalar da bu doğrultudadır.⁷⁰

Çatalcalı Ali Efendi (ö. 1103/1692) siâye meselesine ilişkin iki fetva verir. Onun ilk fetvası bir kimsenin evini arayan ehl-i örf aranan kişinin evini gösteren kişi hakkındadır. Ehl-i örf evini aradıkları şahsın evine baskın yapıp onun bazı mallarını gasp etmiştir. Fetvada evi gösteren kişinin tazminle sorumlu olup olmadığı sorulmaktadır. Ali Efendi kişinin burada tazminle sorumlu olmadığına dair cevap verir. Zira kişi burada jurnalcilikten ziyâde ad-res soran kişiye yol göstermiştir.⁷¹

Yenişehirli Abdullah Efendi (ö. 1156/1743) haksız yere yaptığı şikâyeti sebebiyle ehl-i örf tarafından işkenceye maruz kalan kişilerle ilgili iki tane fetva verir. Fetvalardan biri yapmış olduğu şikâyet sebebiyle ehl-i örf taifesi tarafından alınarak işkence edilen ve ayağı kırılan kişinin haklarına dairdir. Şikâyet sebebiyle işkence gören kişi jurnalcilik yaparak kırılan ayağının erşini buna neden olan kişiden hükûmet-i adl yoluyla alır. Benzeri şekilde haksız yere şikâyet edildiği için ehl-i örf tarafından alınarak işkence sonucu fitık olan kişinin buna sebep olan şahıstan erşini almaya hakkı vardır.⁷²

Abdullah Efendi alacaklısını mahkemeye davet ettiği halde gelmeyen ve borcunu verme hususunda temerrüt gösteren kişiyi valiye şikâyet eden şahısla ilgili iki fetva verir. İlk fetvaya göre borcun tahsili için valinin mübâşir tayin etmesinden dolayı borcun üzerine bir miktar paranın ziyâde edilmesi halinde borçlunun ilave olarak ödediği parayı şikâyet sebebiyle alacaklısından talep edememesidir. Çünkü yaptığı şikâyet haklı bir gerekçeye dayanmaktadır. Zira bu örnekteki kişi alacağını tahsil edemeyince haklı olarak borcunu ödemeyen

⁶⁹ Bağdâdî, *Mecma' u' d-damânât*, 362.

⁷⁰ Yelek, Gasp ve İtlaf Bağlamında Hanefî Sorumluluk Hukuku, 290-293.

⁷¹ Çatalcalı Ali Efendi, *Fetava-yı Ali Efendi* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1311-1312), 2/226-227.

⁷² Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l-fetâvâ*, hazırlayanlar. Süleyman Kaya vd. (İstanbul: Klasik Yayınları 2012), 536.

şahsı devlet görevlilerine şikâyet etmiştir. Onun ikinci fetvası ise aynı şekilde borcun temerrüdüyle ilgilidir. Ancak bu örnekte valinin tayin ettiği görevliler cerime olarak borçludan bir miktar para almışlardır. Aynı şekilde borçlu cerime namına alınan parayı sebep olduğu gerekçesiyle alacaklısından isteyeemez.⁷³ Abdullah Efendi'nin siâyeye ilgili verdiği diğer bir fetva ise, ehl-i örfen kaçan birisini tutan ve onu ehl-i örfeye teslim eden kişinin zülüm yoluyla parasının alınmasına sebep olan şahsın tazmin sorumluluğuyla muhatap olup olmayacağı hakkındadır. Abdullah Efendi'ye göre kaçan kişiyi ehl-i örfeye teslim eden şahsın tazminle sorumlu olmamakla birlikte tazir cezasına çarptırılır.⁷⁴

2.4. Dürrîzâde'nin Siâyeye Meselesine Mukayeseyle Hükümünü Belirlediği Bir Fetvası

Dürrîzâde Mehmed Ârif Efendi'den (ö. 1215/1800) müste'men olan bir kaptanın gemisine binen yolcuya verdiği zararın tazmine konu olup olmadığıyla ilgili fetva istenmiş, o da davayla ilgili ayrıntılı bir fetva vermiştir. Dürrîzâde'nin kendisine sorulan meseleyi siâyeye konusuna mukayese ederek cevapladığı, fetvanın altına yazılan nükûlden anlaşılmaktadır. Davaya konu olan mesele, Cezayirli olan bir kişinin İzmir'e gitmek için müste'men bir kaptanın gemisine binmesi ve onun kaptan tarafından zarara uğratılması hakkındadır. Cezayirli yolcu gemiye bindikten sonra kaptan yolcuyu Malta'ya bırakmış ve oradaki zabıtlar o kişiden bir miktar para almışlardır. İzmir'e gelen kişi uğradığı zararı tazmin ettirmek için kendisini Malta'ya bırakan kaptana dava açmıştır. Davayı açan kişi Malta'dan gelirken nafakası için bir miktar para harcadığını ifade ederek yol masraflarının ve nafakasının da kaptan tarafından tazmin edilmesini talep etmiştir. Dürrîzâde fetvaya üç yönden temas eder. İlk olarak müste'men olan birinin şer'î hukuk ile yargılanıp yargılanamayacağı üzerinde durur. Müste'men emân akdi ile dârüliislâma girmesi ile şeri hükümleri kabul etmiş anlamına gelir. Bu yüzden müste'men olan kişinin şeri hükümlere göre yargılanmasında herhangi bir problem yoktur. İkinci olarak müste'men olan kaptan, yolcunun kendi isteği olmaksızın ya da diğer yolcuların isteği ile yolcuyu zorla Malta'ya bırakarak zabıtların yolcudan belli bir miktar para alınmasına sebep olursa bu durumda tazmin sorumluluğuyla

⁷³ Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l-fetâvâ*, 536.

⁷⁴ Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l-fetâvâ*, 537.

muhatap olur. Ancak kaptanın tazmin sorumluluğuyla muhatap olabilmesi için meselenin şeran mahkemede ispatlanması gerekir. Fetvanın üçüncü olarak temas ettiği meselesi de zarara uğrayan kişinin İzmir'e gelirken yolda yapmış olduğu masraflardır. Dürrîzâde zarara sebep olan kaptanın yol masraflarını ödemesinin gerekli olmadığını ifade eder. Gedizli Mehmed Efendi (1752-1837) verilen fetvayı Hanefî mezhebi içerisinde meşhur fetva ve fıkıh kitaplarıyla teyit eder. O, ilk olarak kaptanın vermiş olduğu zararın siâye meselesinin altına girdiğini ifade edecek şekilde *el-Fetâva'l-Bezzâziyye*'den bir nakilde bulunur. Yapmış olduğu nakle göre, başkasına ait bir malı zalime göstererek alınmasına sebep olan kişi tazmin sorumluluğuyla muhataptır ve bu mesele İmam Muhammed'in kavline dayanmakta olup müftâbih görüştür. Yolculuk esnasında kişinin yapmış olduğu masrafın kendine ait olmasını ise *el-Bahrü'r-râ'ik*'ten yapmış olduğu nakille temellendirir. *el-Bahrü'r-râ'ik*'te ifade edildiğine göre insanın kendi malı olduğu takdirde küçük ve büyük olmasına bakılmaksızın nafakası kendisine aittir.⁷⁵ Dolayısıyla kişinin yolculuk esnasında yapmış olduğu masraflar nafaka kısmında değerlendirilir.

Sonuç

Hanefî mezhebinde tahriç usulüyle belirlenen, jurnallemek ve haksız yere şikâyet etmek anlamına gelen siâye terimi, mezheb içerisinde tartışılan önemli konulardan biridir. Zamanla Hanefî fûr'û edebiyatında çeşitlenerek zenginleşen bu konu, Osmanlı dönemine gelindiğinde fıkıhın birçok alanını kapsayan bir mesele haline gelmiş, ceza ve borçlar hukuku gibi birçok meseleyle ilişkilendirilerek ele alınmıştır. Şeyhülislamlar, siâyenin hangi durumlarda tazmin sorumluluğunu gerektirip gerektirmeyeceği meselesiyle ilgili Hanefî mezhebinde birden fazla görüşün olduğu bu konuda, bir görüşü tercih ederek ön plana çıkarmışlardır. Tercih edilen görüş ise para alma âdeti olan ehl-i örfe yapılan jurnallerin tazmin sorumluluğunu gerektirmesidir. Şeyhülislamların siâye konusuna yaptıkları diğer bir katkı ise siâyenin tazmin sorumluluğunu gerektirdiği görüşünü kendisine kıyas yapılabilecek bir asıl haline getirmek suretiyle kendi dönemlerinde oluşan birçok yeni probleme cevap vermeleridir. Özellikle celâli isyanlarıyla birlikte oluşan siyasi istikrarsızlıktan yararlar-

⁷⁵ Dürrîzade Mehmed Arif Efendi, *Neticetü'l-fetâvâ mean'nükûl* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1265), 517-518.

nan bazı kişilerin, insanları haksız yere şikâyet etmek suretiyle bir kısım kamusal problemlere neden oldukları görülmüş, ehl-i örfe yapılan şikâyetlerde de benzer problemlere rastlanmıştır. Aynı şekilde düşman eline esir düşen kişiyi jurnalleyen ve böylece daha fazla fidye ödenmesine sebep olan kişinin tazminle yükümlü olduğu ifade edilmiştir. Bunun yanı sıra jurnalciler, belde ahali tarafından sürgüne gönderilmeleri, tazir cezasına çarptırılmaları, şayet müftü iseler fetvadan men edilmeleri gibi ceza hukukuyla ilgili birtakım hukukî yaptırımlarla karşı karşıya kalmışlardır.

Bu çalışmada, siâye özelinde Osmanlı ulemasının karşılaştıkları fikhî meselelere çözüm üretirken problemlere yaklaşımları ve katkıları ortaya konulmaya çalışılmıştır. Siâye özelinde onların bu konuda kullandıkları yöntem, mezhep içerisinde sahih olarak kabul gören bir görüşten hareketle buna benzeyen diğer problemleri mukayese ederek yeni meselelerin çözülmeye çalışılmasıdır. Osmanlı ulemasının verdiği fetvaları siâye konusunda olduğu gibi okuyarak onların nasıl bir fikhî tefekküre sahip olduklarına dair daha bütüncül tespitler yapılabilir.

Kaynakça

- Abdülazîz el-Buhârî, Alâüddîn b. Ahmed b. Muhammed. *Keşfu'l-esrâr an Uşûli Fihri'l-İslâm Pezdevî*. thk. Nâcî es-Süveyd. 4 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-asriyye, 1433/2012.
- Akdağ, Mustafa. *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası: Celâlî İsyanları*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1. Basım, 1975.
- Aykan, Yavuz. "A Legal Concept in Motion: The 'Spreader of Corruption' (*sa'î bi'l-fesâd*) from Qarakhanid to Ottoman Jurisprudence". *Islamic Law And Society Brill* 26/3 (2018), 2-19. <https://doi.org/10.1163/15685195-02612A02>
- Burhâneddin el-Buhârî, Ebû'l-Meâlî b. Mahmûd b. Ahmed b. Abdilazîz b. Ömer İbn Mâze el-Hanefî. *el-Muhîtü'l-Burhânî fi'l-fikhi'n-Nu'mânî*. thk. Abdülkerim Sâmi el-Cündî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1424/2004.
- Çatalcalı Ali Efendi. *Fetava-yı Ali Efendi*. 2 Cilt. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1311-1312.

- Çelik, Ahmet Faruk. "Minkârizâde Yahya Efendi'nin Fetvalarının Fetâvâ-yı Abdürrahim Olarak Tedavüle Girişi Üzerine Değerlendirmeler". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 60/1 (2021), 57-75.
- Damad Efendi Şeyhîzâde, Abdurrahman b. Muhammed b. Süleyman. *Mecma'u'l-enhur fi şerhi Mülteka'l-ebhur*. 2 Cilt. Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî ts.
- Dürrîzâde Mehmed Arif Efendi. *Neticetü'l-fetâvâ mean'nükûl*. İstanbul: Matbaai Âmire, 1265.
- Düzenli, Pehlul, *Gayrimüslimlere Dair Fetvalar: Osmanlı Şeyhülislamlık Kurumu*. İstanbul: Klasik Yayınları, 1. Basım, 2015.
- Ebüssuûd Efendi. *Ma'ruzat*. Hazırlayan Pehlul Düzenli. İstanbul: Klasik Yayınları, 1. Basım, 2013.
- Emîr Padişah, Muhammed Emîn b. Mahmûd el-Hüseynî el-Buhârî el-Mekkî. *Teyşîrü't-Tahrîr*. 2 Cilt. Kahire: Daru's-Selâm, 1435/2014.
- Ergin, Burak, 17. Yy. *Osmanlı Hukukunda Tesebbüb Halinde Damân*, İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Esad Efendi, Hocasâde. *Fetâvâ-yı Esad Efendi*, İstanbul Müftülüğü, nr. 157.
- Feyzullah Efendi. *Fetâvâ-yı Feyziye*. Hazırlayan Süleyman Kaya vd. İstanbul: Klasik Yayınları, 1. Basım, 2009.
- Fîrûzâbâdî, Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed. *el-Kâmûsü'l-muhît*, thk. Mektebü tahkikü't-türâs. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle 1426/2005.
- Fudayl Çelebi, Zenbillizâde. *ed-Damânât fi'l-fürû'*, 1 Cilt. İstanbul: Nuri Osmaniye Kütüphanesi, 1965, 2a.-285b. <http://yazmalar.gov.tr/eser/ed-damanat/170377>
- Gânim el-Bağdâdî, Ebû Muhammed Gıyaseddin Ganim b. Muhammed. *Mecma'u'd-damânât fi mezhebi'l-İmami'l-Azam Ebi Hanîfe en-Nu'man*. thk. Muhammed Ahmed Serac, Ali Cum'a Muhammed. 1 Cilt. Kahire: Dâru's-Selâm, 1420/1999.

- Hakimi, Abdulnasır. *es-Sadrüşşehid Ömer b. Abdilaziz'in (ö. 536/1141) Kütübü'l-Vakiât Adlı Eserinin Tahkik ve Değerlendirmesi*. Konya: Necmeddin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.
- Hamevî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed el-Hasenî (el-Hüseynî) el-Mısırî. *Ğamzü 'uyûni'l-beşâ'ir 'alâ mehâsini'l-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1405/1985.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülazîz ed-Dimaşkî. *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr muhtâr Hâşiyetu İbn Âbidîn*. thk. Abdülmecid Ta'ma Halebî. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Marife, 1436/2015.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülazîz ed-Dimaşkî. *Neşru'l-arf fî binâi badi'l-ahkâmi ale'l-örf*. Merkezü envâru'l-ulema, 1441/2020.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülazîz ed-Dimaşkî. *el-'Ukûdü'd-dürriyye fî tenkîhi'l-Fetâva'l-Hâmidîyye*. 2 Cilt. Dâru'l-Marife, ts.
- İbn Nüceym, Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısırî. *el-Fetâva'z-Zeyniyye*. thk. Said b. Salim b. Müsâid el-Gâmîdî. Riyad: Dâru Künûzi İş-biliyâ, 1432/2011.
- İpşirli, Mehmet. "Ehl-i örf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 10/519-520. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- İskilibî, Veli b. Yusuf. *Mecmau'l-fetâvâ*. İstanbul: Süleymaniye, İsmihan Sultan, nr. 223, 1a-323b.
- İzmîrî, Mevlana Mehmed. *İbrâzü'z-zamâ'ir 'ale'l-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hasan Hüsnü Paşa, nr. 367, 2a-462b.
- Kâdîhan, Ebü'l-Mehâsin Fahrüddîn Hasen b. Mansûr b. Mahmûd el-Özkendî el-Fergânî. *Fetâvâ Kâdîhân, fî mehebi'l-İmâmı'l-Azam Ebî Hanîfeti'-Numân*. thk. Sâlim Mustafa el-Bedrî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2009.
- Kâriühidâye, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Alî b. Fâris el-Kinânî el-Mısırî. *Fetâvâ Kâri'i'l-Hidâye'*. thk. Selim b. Salih el-Me'mâr el-Mevsilî. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1433/2012.

- Kaya, Süleyman. "Osmanlı Tatbikatında Tek Mezhebe Bağlılık". *Uluslararası Rahmet ve Çatışma Bağlamında İslam Mezhepleri Sempozyumu Bildirileri*. ed. Halit Çalış vd. Karaman: Karaman İslami İlimler Derneği, 2017.
- Kuhistânî, Şemsüddîn Muhammed b. Hüsâmiddîn el-Horasânî. *Şerhü Muhtaşaru'l-Vikâye el-müsemma bi'n-Nukâye*. thk. Kebirü'd-din Ahmed. Dâru'l-İmâre: Matba Muzhir el-Acayib, 1274/1858.
- Menteşezâde Abdürrahim Efendi. *Fetâvâ-yı Abdürrahîm*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, nr. 2006; Hasan Hüsnü Paşa, nr. 498, 1a-279b.
- Minkârîzâde Şeyhülislam Yahya Efendi. *Fetâvâ-yı Minkârîzâde* İstanbul: Süleymaniye. İstanbul: Ktp., Fatih nr. 2386 ve Esad Efendi nr. 1095.
- Molla Hüsvrev, Mehmed Efendi. *Dürerü'l-hükkâm fî şerhi Ğureri'l-aĥkâm*. 2 Cilt. İstanbul: Fazilet Neşriyat, 2015.
- Özen, Şükrü. "Osmanlı Döneminde Fetva Literatürü". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 3/5 (2005), 290-291.
- Remlî, Hayreddîn b. Ahmed b. Alî el-Eyyübî el-Uleymî el-Fârûkî. *el-Fetâva'l-Hayriyye*. 2 Cilt. Bulâk: Mısırü'l-mahmiyye, 1300.
- Sadrüşşerîa, Ubeydullâh b. Mes'ûd el-Mahbûbî. *Şerhu'l-Vikâye*. thk. Doktor Salah Muhammed Ebû'l-Hac. 5 Cilt. Müessesetü'l-Verrâk, 2006.
- Salur, Rabia. *Şeyhülislam Hoca Sâdeddin Efendi'nin Fetva Mecmuası ve Tahlili*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Timurtâşi, Şemsüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed b. Muhammed el-Hatib el-Gazzî el-Hanefî. *Mu'înü'l-müftî 'alâ cevâbi'l-müsteftî*. thk. Mahmud Şemseddin Emir el-Hûzâî. Beyrut: Dâru'l-Beşarü'l-İslâmiyye, 1430/2009.
- Ünaldı, Büşra. *Sun'ullah Efendi'nin Fetâvâsı ve Tahlili*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>

- Yelek, Kamil. *Gasp ve İtlaf Bağlamında Hanefî Sorumluluk Hukuku*. İstanbul: Ti-
maş Yayınları, 1. Basım, 2021.
- Yelek, Kamil. “Doğrudan İtlaf Hallerinde Failin Sorumluluğuna Dair Önemli
Bir İstisna: Hanefî Mezhebinde Siâye Örneği”. *İslam Hukuku Araştırmaları
Dergisi* 36/2 (Ekim 2020), 151-168.
http://isamveri.org/pdfdrq/D02533/2020_36/2020_36_YELEKK.pdf
- Yenişehirli Şeyhülislam Abdullah Efendi. *Behcetü'l-fetâvâ*. Hazırlayanlar. Sü-
leyman Kaya vd. İstanbul: Klasik Yayınları, 1. Basım, 2012.
- Zâhidî, Ebü'r-Recâ Necmüddîn Muhtâr b. Mahmûd b. Muhammed el-
Gazmîni. *Ḳunyetü'l-Münye li-tetmîmi'l-gunye*. Muchener: Digitalisie-
rungsZentrum, 288, 1a-250b.
- Zekeriyyâzâde Yahyâ Efendi, *Fetâvâ-yı Yahyâ Efendi*. İstanbul: Süleymaniye
Kütüphanesi, Serez, nr. 1116 1b-289b.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed. *Esâsü'l-
belâga*. thk. Muhammed Bâsil Uyûnu's-Suûd. 1 Cilt. Beyrut: Dâru'l-
Kütübü'l-İlmiyye, 1419/1998.